

نشریات ادواری و شبنامه‌ها

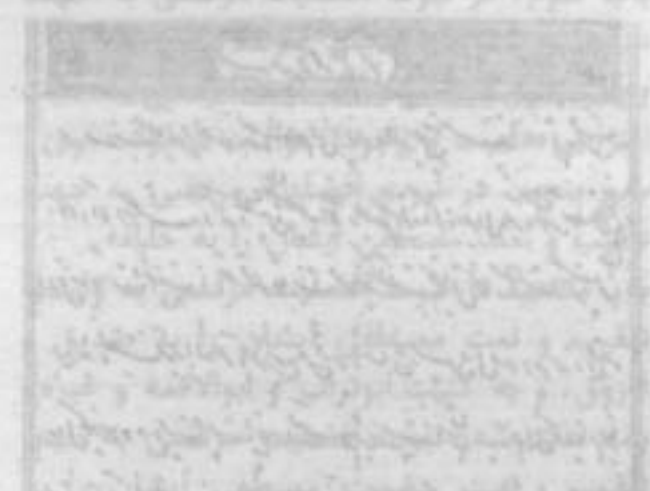
مقدمه‌ای بر نشریات ادواری
و شبنامه‌های کتابخانه مجلس

کوروش نوروز مرادی



این است بصیرت زوده آذربایک بفرست...
 در اول آذربایک که بصیرت و زنده...
 کتبی و بیع تصویر این روز...
 و به سبب این که در آن روز...
 بر بصیرت که روزی آنچه...
 که روزی اینها را با...
 در آن روز که در آن روز...
 اول برادر ب...
 ای که در آن روز...
 در خرداری دورت...
 تقسیم این دو...
 ای که در آن روز...
 آرزو سینه...
 آویختن این...
 این روز که...
 این همه آذربایک...
 خیر نه روزی...
 آرزو چون...
 همه که غم...
 وزارت...
 در دو...
 کتابخانه...

یونان دولت‌گانه آفرین...
 برشوند...
 باب اول...
 اخلاقی...
 باب دوم...
 طرف...
 باب سوم...



ماهیت کتابخانه و تعهد در حفظ امانت و نگهداری مواد به نام اشخاص اهدا کننده در دراز مدت، انگیزه‌ای شد تا مسئولان کتابخانه مجلس در بدو تأسیس آن، در نگهداری و تهیه و حتی اشتراک شماره‌های جاری نشریات ادواری و پایاندها و تخصیص فضا به این مواد و سازماندهی آن اقدام نمایند. شاید ضرورت برآوردن نیاز اطلاعاتی نمایندگان مجلس شورای ملی در زمانی که مطبوعات در میان سایر رسانه‌ها در رساندن اطلاعات جاری حرف اول را می‌زد و ارتباط تنگاتنگ کتابخانه و مجلس، زمینه‌ای برای ایجاد بخش پایاندها و نشریات ادواری در کتابخانه باشد.

نخستین پایه آرشيو ادواری‌ها در کتابخانه مجلس توسط کسی بنا شد که اولین مجموعه شخصی خویش را به کتابخانه هدیه کرد؛ حاجی میرزا محمود خان احتشام السلطنه قاجار چهار مجلد از نشریه Journal Et Memoires منتشره در سال‌های ۱۸۶۳ میلادی در پاریس را همراه کتاب‌هایش به کتابخانه اهدا کرد. و پس از آن دو جلد از سال‌های هفتم و یازدهم نشریه معماری Journal L'architecture دومین حرکت در مجموعه‌سازی نشریات ادواری کتابخانه است. اگر از روزنامه «حکیم الممالک» و «روزنامه سفرنامه فرنگستان ناصرالدین شاه» که هنوز در ماهیت روزنامه بودن آنها در میان ارباب جراید شک و تردید است بگذریم، سال دوم روزنامه «ثریا» چاپ مصر تقدیمی دیگر احتشام السلطنه، نخستین نشریه فارسی زبان است. نخستین سالنامه‌ای که وارد دفتر ثبت شد، سالنامه روسی به سال ۱۸۵۵ میلادی و پس از آن سالنامه «رساله اطلاعات راجع به پست ایران» مربوط به سال‌های ۲۰-۱۹۱۲ میلادی؛ مجله فلاح و تجارت تقدیمی وزارت فلاح و تجارت؛ حاجی بابا چاپ کلکته مربوط به سال‌های ۱۳۲۴ قمری در دو مجلد از نخستین نشریات اهدا شده به کتابخانه مجلس هستند.

اولین عناوین خریداری شده در کتابخانه عبارت‌اند از:

۸
شبنامه‌ها

دوره‌های پنجم الی چهاردهم روزنامه حبل‌المتین، ندای وطن، ادب، تربیت، تمدن، اختر، کوکب دزی، الجمال، ثریا، مظفری، آذربایجان، عصر جدید، مجله استبداد، الاسلام، فرهنگ، و مقداری روزنامه‌های انگلیسی زبان. پس از آن نشریاتی از سوی اشخاص گوناگون به کتابخانه هدیه شد. ارباب کیخسرو یک مجلد از مجله رستاخیز چاپ مصر به مدیریت عبدالله رازی را به کتابخانه هدیه کرد؛ آقای اعتصامی مجله «ثروت و فنون» چاپ اسلامبول و وزارت معارف، مجله وزین و ارزشمند «تعلیم و تربیت» را تقدیم کتابخانه نمودند.

دومین دوره خریداری مواد ادواری، بیشتر مربوط می‌شود به نشریات دوره پهلوی اول که عبارت‌اند از:

ارشاد، استقلال ایران، ایران نو، آینده، بامداد روشن، پلیس ایران، تجدد، تمدن، چهره‌نما، حلاج، رعد، روزنامه رسمی، ستاره ایران، زاینده رود، شهاب، طوس، شفق سرخ، بهلول، کوشش، گلشن، قشون، قانون، فکرآزاد، فرهنگ، عصر جدید، عصر انقلاب، مجموعه معارف، ناهید، مرد آزاد، وطن، نوبهار، شرف.

نخستین مبادله مواد در کتابخانه مجلس، که در ردیف نخستین موارد فراهم‌آوری است، عبارتست از مبادله سال سوم و چهارم (۱۳۱۲-۱۳) مجله ادبی و علمی «آینه عرفان» چاپ کابل که در پشت جلد نمره ۴۸ تا ۵۱ این مجله مصور وزین، این عبارت آمده است: «مبادله صورت مشروح مذاکرات مجلس تهران». از آن جایی که دفتر نخست ثبت کتابخانه، امر مبادله آن را تأیید می‌نماید، این حرکت شاید نقطه شروع مبادله کتابخانه‌ای در ایران باشد.

نخستین مطبوعات فارسی زبان که از طریق اشتراک به کتابخانه مجلس وصول شده‌اند عبارت‌اند از:

طوفان، اقدام، ایران جوان، اطلاعات، گلشن، شفق سرخ، ستاره ایران، وطن، حلاج، نامه آزادگان، ایران، قانون، جنت، جارچی ملت، تجدید ایران، توفیق، ناهید، حبل‌المتین، آینده، قشون، ارمغان، ندای قدس، سودمند، عالم‌نسون، تعلیم و تربیت، مجموعه معارف، فرهنگ، مذاکرات مجلس شورای ملی، کوشش، نسیم صبا.

و نیز مطبوعات اشتراکی لاتین عبارت‌اند از:

The New York Times, Asia, The near east and India, The Library Digest, The American, Rewien of Rewiew, La science et la mie, Rewue des deux moude

و بالاخره نخستین مواد عربی زبان واصله از طریق اشتراک عبارت‌اند از: السیاسة الاسبوعیة، المقتطف، الهلال.

مطبوعاتی که در دوره‌های پس از آن آبونه شده است به ترتیب عبارت‌اند از:

ملانصرالدین، حصار عدل، آینده ایران، اوقات، المصور، مجله اطاق تجارت، الرسالة الفکاهه،



مخالفتان حکومت قاجار اندیشه و افکارشان را از روزنه روزنامه‌های مخفی، نامه سرگشاده، اندرز نامه‌ها، تلقین نامه‌ها، اعلان‌ها و انتباهیه منتشر می‌کردند. این عمل را که خفیه‌نویسی گویند، در دوره مشروطیت به اوج رسید. در انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ نیز شبنامه‌هایی با چاپ استنسیل و غیره در موضوع یاد شده منتشر می‌شد؛ اما آنچه که در دوره انقلاب مشروطیت و پیش از آن منتشر می‌شد، چاپ ژلاتینی و در اواخر در برخی موارد چاپ استنسیل بوده است؛ مخالفتان حکومت می‌توانستند مواد مورد نیاز چاپ ژلاتینی را حتی از دواخانه‌ها خریداری نمایند که شامل مخلوطی از گلیسرین و بی‌کرمات پتاس روی ورقه‌های ژلاتین^(۱) و بیشتر به رنگ آبی منتشر می‌کردند. معروف است علی‌قلی خان صفروف از متقدمان این امر بود. صفروف که در نمره هفتم روزنامه احتیاج به علت درج مقاله‌ای که طی آن از احتیاج ایرانیان در تمام شئون زندگی به کالاهای خارجی حتی قوری‌چای و نظایر آن، به طور مسخره‌آمیزی انتقاد کرده بود، از طرف حسن‌علی‌خان گروسی امیرنظام، عامل و حکمران آذربایجان در دوره ولایت عهدی محمدعلی میرزا توقیف و به طور توهین‌آمیزی به چوب و فلک محکوم شد. نکته بسیار عجیب آن است که صفروف بعد از تعطیل روزنامه خود، عهده‌دار خدمت خفیه‌نویسی گشت و رئیس و مدیر پلیس مخفی ولیعهد (محمد علی میرزا) گردید. وی

الائتین، کل‌شی والدنیا، گلشن صبا، مجله مدرسه فلاحت کرج، پیمان، مجله بلدیة، مجله کابل، مجموعه صحیة، مجله بایون مخبری، مهرگان، مجله پیاده نظام، نامه موسیقی، نامه شهربانی، بانک ملی، آموزش و پرورش.

بررسی‌ها نشان داده که کتابخانه، مهم‌ترین و با دوام‌ترین روزنامه فرانسوی زبان دوره پهلوی اول و دوم را با عنوان LE Journal DE Tehran از سال چهارم آن مشترک شده است. امیر جاهد مدیر «سالنامه پارس» و معاون کتابخانه مجلس مجموعه سالنامه پارس را به صورت متناوب به کتابخانه اهدا کرد.

مجموعه تقی‌زاده و شبنامه

مجموعه‌ای که سید حسن تقی‌زاده در یک نوبت به کتابخانه اهدا نموده، عبارت است از: استقلال ایران، ایران نو، ایران، روزنامه شمس، روزنامه رسمی (از هر عنوان یاد شده یک مجلد)، چهار مجلد روزنامه حبل‌المتین و دو مجلد روزنامه رعد، تعداد سیزده مجلد مجموعه «مجموعه جراید مختلف» و یک مجلد مشهور به شب‌نامه تقی‌زاده.

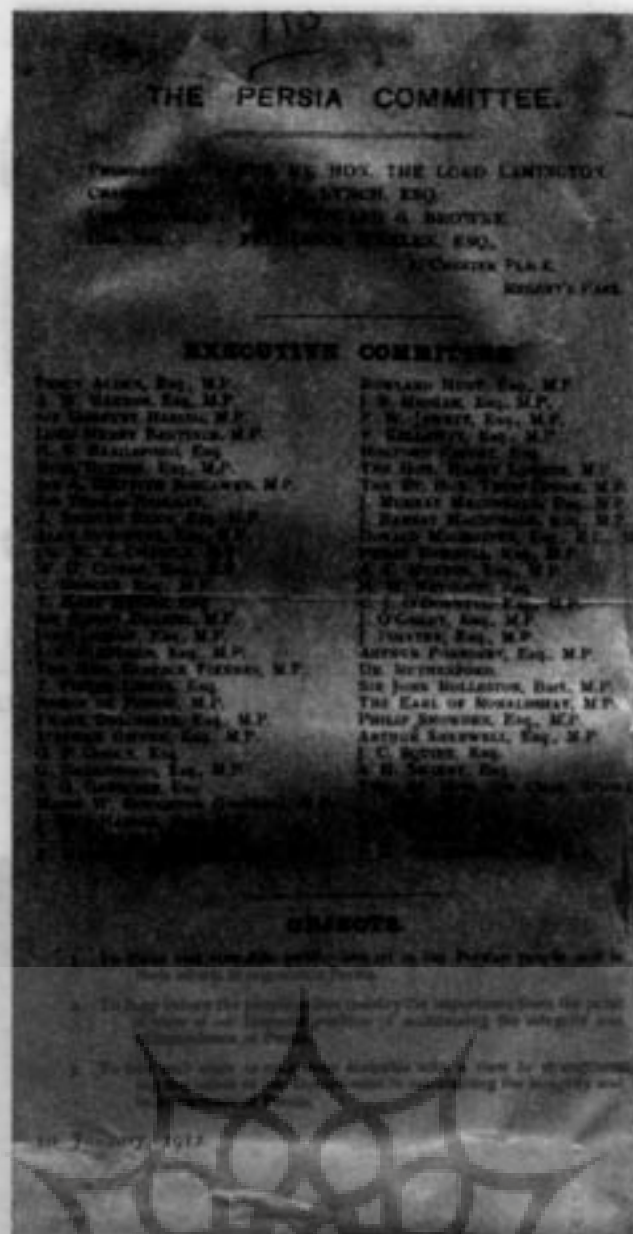
در روزگار اختناق دوره قاجار خصوصاً از دوره پادشاهی ناصرالدین شاه قاجار که روزنامه رسماً پا در عرصه جامعه گذاشت و جامعه ایرانی آرام آرام از خواب طولانی زمستانی بیدار می‌شد،

۱. ناصرالدین پروین، تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی‌نویسان، ج ۱، پیدایش (تهران: نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷) صص ۲۳-۲۴.

پس از استقرار مشروطیت، از اعمال خود اظهار ندامت کرد، اما چیزی نگذشت که در سال ۱۳۲۶ قمری در حالی که در خدمات ملی سخت کوشا بود، درگذشت^(۲).

صفری دومین نشریه تخصصی طنز ایران را بعد از «نامه طلوع» با عنوان «آذربایجان» منتشر می‌کرد که کامل‌ترین مجموعه آن در کتابخانه مجلس موجود است. مرحوم صدر هاشمی در مورد مجموعه شبنامه تقی‌زاده در کتابخانه مجلس در کتاب «تاریخ جراید و مجلات ایران» قضاوت نادرستی کرده است^(۳)؛ این مجموعه فقط هدایی تقی‌زاده است، نه شبنامه‌های منتشره خود تقی‌زاده. در پشت یا روی برخی از اوراق، با دستخط نوشته شده «آقای تربیت» که احتمال می‌رود از مجموعه محمدعلی تربیت باشد. برخی مورخین معتقدند تقی‌زاده خود از انتشار دهندگان شبنامه است، اما آنچه به یقین می‌توان گفت، میرزا حسین خان عدالت، میرزا محمدعلی خان تربیت، میرزا یوسف خان آشتیانی اعتصام دفتر (بعدها اعتصام الملک و ناشر مجله بهار و اولین رئیس کتابخانه مجلس) و سید حسن تقی‌زاده، چهار تن از افرادی هستند که در انتشار مطبوعات آذربایجان نقش اصلی را داشتند^(۴). بر خلاف سخن مرحوم صدر هاشمی، هیچ کدام از اوراق، مربوط به سنه ۳-۱۳۲۲ هجری و قبل از مشروطیت نیست؛ تاریخ همگی اوراق مربوط به پس از انقلاب مشروطه بین سال‌های ۱۳۲۸-۲۹ هجری است و بیشتر حجم مجموعه را ضمائم و فوق‌العاده روزنامه‌های عصر قاجار تشکیل می‌دهد. نوع چاپ برخی اوراق، ژلاتینی برخی استنسیل و در بیشتر موارد افست است. آنچه در پی می‌آید، عناوین و یا موضوع مجموعه ۱۱۷ برگه شبنامه تقی‌زاده است:

مجموعه فرقه دموکرات ایران شامل: اعلان نامه کمیته مرکزی فرقه دموکرات به عموم، راجع به انتخاب اعضاء، قطعنامه خصوصی در مناسبات با آقای (ناصرالملک)، تهیه ایالتی آذربایجان قطعنامه خصوصی، قطعنامه فوری خصوصی، فرقه دموکرات می‌گویند بیدار شوید به امضای وطن خواهان ایران، پان‌نامه فرقه دموکرات ایران، انتباه نامه فرقه دموکرات ایران (فرقه عامه) در آذربایجان؛ ضمائم و فوق‌العاده‌های روزنامه‌های: شفق، مشروطه، تمدن، استقلال ایران، ایران‌نو، روزنامه جنوب، بهلول، روزنامه رسمی و ورق فوق‌العاده روزنامه شرف که در پشت ورق با دستخط نوشته شد: «از طرف حکومت توقیف گردیده و منتشر نگشت و...»؛ بودجه مخارج تخمینی ۱۳۲۸-۲۹؛ محل سکنای نماینده‌های محترم؛ نامه‌ای از سران مشروطیت



کمیته ایرانی در انگلستان در روزهای اشغال تبریز توسط روسها از مجموعه شبنامه کتابخانه مجلس

راجع به فتح تهران؛ تلگرافخانه تبریز راجع به استقراض ۱۳۲۲؛ ورق انتباهیه به ملت عراق (در پنج شماره، دو شماره بدون شماره‌گذاری و نمره چهار تا شش به امضای د. ک. ت.)؛ سرود ملی مشروطه؛ رشادت سالار ارشد... در قراجه داغ؛ تلگراف مهم از فیروزکوه توسط امیر افشار؛ تلگراف به تهران از سلطان عبدالمجید؛ تلگراف از طرف تهران از هیئت اتحادیه علمای تهران؛ شبنامه کومته سری آذربایجان نمره اول ۲۹ شهر ربیع‌الثانی ۱۳۲۹؛ اعلان نمایش مفرسه سعادت؛ لایحه تظلماته از طرف عموم مشروطه‌طلب‌ها و مشروطه خواهان؛ اعلانی از طرف انجمن سعادت با عنوان یا مرگ یا استقلال؛ اعلانی از طرف ایرانیان ناشر؛ پرتست به عالم انسانیت؛ راپورت‌های صحیحه تلگرافی همدان و سایر ولایات مرکز، صورت تلگراف آیه‌الله خراسانی و آیت‌الله مازندرانی از نجف (۱۳۲۸ قمری)؛ بیان نامه جمعیت معاونت ملیه؛ نامه‌ای از حسین علی تبریزی؛ عرض حال صنف قصاب به عموم ملت...؛ یادداشت ابوالقاسم نامی به مجلس شورای

ملی؛ اسامی منتخبین درجه اول تهران، اعلان از طرف فرمانده کل قشون اجلال نظام؛ سواد دستخط آیت‌الله خراسانی؛ استغاثه به هواخواهان محصلین؛ نامه‌ای از آزادیخواهان وطن با عنوان غیرتمندان وطن؛ نامه‌ای از وزارت عدلیه؛ شرح تظلم نظام العلماء؛ تکذیب‌نامه هیئت جامعه اصناف پایتخت راجع به متینگ دهندگان مسجد شاه؛ مجلس حفظ الصحة دولت علیه ایران به سه زبان آلمانی، فرانسه، انگلیسی به امضای وحیدالملک و تقی‌زاده و بالاخره متن انگلیسی مهمی با عنوان The persia committee^(۵).

مجموعه نشریات ادواری هدایی کتابخانه پهلوی

در سال ۱۳۵۴، بخش زیرزمین ساختمان کتابخانه مجلس را به انبار کتابخانه پهلوی اختصاص دادند. پس از انحلال این کتابخانه در سال ۱۳۵۷ و پیوستن آن به کتابخانه ملی، کتب و سایر مواد از جمله سی و پنج مجلد از نشریات ادواری آن به مجموعه کتابخانه ملی پیوست؛ اما مابقی نشریات ادواری که شامل دویست و سی مجلد از مطبوعات دوره‌های ۳۶-۱۳۳۰ است، وارد مجموعه کتابخانه مجلس شد. این مواد که به شیوه متبحرانه و بسیار کارشناسانه‌ای جمع‌آوری شده، نشان می‌دهد که از متخصصین موضوعی نشریات ادواری در این امر بهره گرفته شده است.

این اسلوب جمع‌آوری می‌تواند الگوی خوبی در سازماندهی تاریخی نشریات و پاینده‌ها باشد. هر مجلد بر حسب تاریخ ده روزه در برگیرنده کلیه مطبوعات منتشره فارسی زبان، همان ده روز است.

نشریات ادواری سازمان ملل

این واحد دارای دو نوع مواد است:

الف - خلاصه مذاکرات و صورت جلسه‌ها Proceedings

ب - مجلات سازمان ملل، بالغ بر دویست و پنجاه عنوان از نشریات وابسته به سازمان ملل. کتابخانه مجلس از بدو انتشار مواد واسپاری، در کنار کتابخانه‌های دفتر اطلاعات سازمان ملل در ایران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه شیراز، کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید بهشتی، مرکز مطالعات وزارت امور خارجه، از جمله مراکز واسپاری منابع سازمان ملل بوده و این مواد را به صورت جاری دریافت می‌نماید^(۶).

۲. ادوارد براون تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت، ج ۲، ترجمه مهدی عباسی (تهران: معرفت، ۱۳۳۷) صص ۱۴۱-۱۴۲.

۳. محمد صدر هاشمی، تاریخ جراید و مجلات ایران، ج ۱ (اصفهان: کمال، ۱۳۶۳) ص ۱۷.

۴. سید حسن تقی‌زاده، مقدمات مشروطیت در آذربایجان، نشریه کتابخانه ملی تبریز، ش ۱ (نیرماه ۱۳۳۸) صص ۲۳-۲۴.

۵. برای آشنایی افزون‌تر با عناوین دیگر شبنامه‌ها در ایران رک. سید فرید قاسمی، راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار، ۱۲۵۳/۱۰ - ۱۳۰۴ش (تهران: رسانه‌ها، ۱۳۷۲) صص ۲۹۸-۲۹۹.

۶. برای اطلاعات بیشتر در تاریخچه نشریات ادواری سازمان ملل، رک. تاریخچه کتابخانه مجلس (تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۴) ص ۷۳.